

ՀԱՆԴԵՍ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԵԼՃՈՒՔԵԱՆՔ ԵՒ ՕՍՄԱՆԵԱՆՔ

ԹՕՄԱՆ կամ Օսման Թուրքեր, կեդրոնական և արևմտեան Ասիոյ գաղտերուն և լեռնադաշտերուն վրայ տարածուած բազմաթիւ ցեղերով ժողովուրդ մ'են. վրանարնակ կ'ապրին, պահելով նաև բնու-

թեամբ պատերազմասիրի, տրամադրութեամբ յափշտակի և զբաղմամբ խաշնարածի յատկութիւններ. Այս ցեղերն տեղական մասնաւոր անուններ ունին. ինչպէս, Թիւրքմէնք կամ Թուրքօմէնք, իլիւնաքք, խրդլըքք, Էօզլըքք և Նոյայիք. աւելորդ է աստ յիշել այն ցեղերն որք իւրեանց բնակած երկրին և կամ Հոչակաւոր իշխանաց անուամբ կը յորջորջուին, ի վերև յիշուած ցեղերն կը ճանչցուին նաև Թարաքք ընդհանուր անուամբ, և կը թուի թէ նոցա նախնիք ծանօթ էր Հոցոց Սկիաքացի ընդհանուր անուան տակ:

Այս ցեղերու ազգային միութիւնն՝ կերպարանաց մասնաւոր միաձեւութեամբ և ընդհանուր լեզուի մը կիրառութեամբ յայտնի կ'ըլլայ: Ճշմարիտ է, Եւրոպիոյ Թուրքերն Ֆրիդրիքական կաղմութեամբ կը տարբերին արևելից բնակիչներէն, կամ ինոցանէ՝ որք Ասիական ցամաքին ներսերը կը բնակին: Առաջիններն զիմաց տիպարով և մարմնական կաղմութեամբ՝ իրապէս կալիկասեան վայելիչ նախաստղին կը նմանին, իբրեւ թէ Եւրոպական ազգաց մեծ զանգւածէն յառաջ եկած ինչէին. մինչդեռ վերջինք Մոնկոլեան կամ Ասիական Հիւսիսային բաժանման տե՛ւ զիմագծութիւնը կը ցուցնեն: Յեղեկութիւն նոյնութիւն, այսինքն նոյն մասնաւոր տոհմին վերաբերեցին՝ պատմական վկայութեամբ ապացուցեալ է, ինչպէս նաև լեզուի կազմով. որովհետեւ սոսկ գաւառական բարբառոյ տարբերութեամբ թուրքերէն կը խօսին այն թափառական խումբերն, որք աշխարհագրական զրիւք չառ մօտ են, և մեծաւ մասամբ իրենց նախահարց վրանաբնակութեան սովորութիւնը կը պահեն: Եւրոպիոյ Թուրքն,

որուն վերաբերեալ արտաքին փոփոխութիւններ աճեալ երկիրներու բնակչաց հետ խառնուելէն, լուսաւորութենէ և ընկերական պարագայից զարգացումէն յառաջ եկած է: Այս իրողութեանց օրինակներ, այսինքն՝ վերոյիշեալ իրաց պատճառաւ՝ բնական նախատալէն բոլորովին տարբեր տիպարի մը յառաջ գալն, անսովորական չէ ազգաց տարբերութիւնաց մէջ, և կը հաստատէ նաև Ս. Գրոց այն վկայութիւնը, թէ մարդկային ցեղն մի և նոյն նախամարդէն սերած է բովանդակ:

Ուրիշ շատ մը ազգայնութեանց նման թուրք ցեղերն ալ ունին իրենց առասպելախառն պատմութիւնը, որ կ'երթայ հեռաւոր հնութեանց: Կը պնդեն թէ քաղք անուն անհատն մը սերած են, զոր Յաբեթի թուն ըլլալ կը կարծեն, անհիմն փաստերով ցուցնելով, իբր թէ Ս. Գրոց մէջ յիշուած Թորգոմը ըլլայ և Հերոդոտոսի պատմած Թարկիդոն. հաւանական է թէ Թուրքերն մի անգամ զբաւեցին կեդրոնական Ասիոյ բարձր լեռնադաշտը կամ այն երկիրը որ կը տարածի Չինական սահմանագրէն մինչև Ալթայի լեռներն, և թերեւս այն հոչակաւոր և զօրաւոր ժողովուրդն ըլլան, որք Քրիստոսի թուականէն առաջ Չինական պատմութեան մէջ յիշուած են իբր սպառնացողք իրենց կայսրութեան, բայց վաւերական պատմութիւնը աւելի մօտ թուականէ մը կը սկսի. զի մինչև է և Զ դարերն՝ Եւրոպա բնաւ տեղեկութիւն չունէր Թուրք անուան և ազգին վրայ: Այս ազգի վրայ Եւրոպիոյ տեղեկութիւնն Ռիւդանդինի կամ Յոյն-Հռովմէական կայսրութեան միջոցաւ եղաւ: Գրեթէ այդ ժամանակները Մոնկոլիոյ անբեր լեռնադաշտերէն, այսինքն ի վերև յիշուած տեղերէն, գէպ արևմուտք չուեցին տարածուեցան այն ընդարձակ երկրին վրայ, որ այժմ Թուրքաստան կը կոչուի, Սմանք բազմաբոտ երկիրները գտնելու ինչորով Ռոսոսի Հովիտը զբաւեցին. այլք պատերազմասէր խաններէ առաջնորդեալ, տիրելու

և յախշտակութեան դիտաւորութիւնն ունեցան. շատ տարիներ չանցան՝ Պարսկաստանի մէջ հաստատուելով Մահմետական զօրութեան յարեցան. առ տակաւ տակաւ խալափաթիւն ընդունեցին, Պաշտատի (Բաբելոն) խալիֆաներուն ծառայութեան մը տանք. և այնչափ զօրացուցին և ստուարացուցին իրենց զօրաքանակը որ անոնք ստիպուեցան մարմնաւոր իշխանութիւնը յանձնել այս նոր հաւատացելոց, որք կը խոտանային մեծարել անոնց հոգեկան իշխանութիւնը: Սալուր կամ Սրղութ, իշխաններու մէջ առաջին անգամ հաւատացեալ եղող այս նշանաւոր անձը, իւր ցեղը հիթաւնոս եղբայրներէն որոշելու համար Թուրքիամէր կամ Հաւատացեալ Թուրքի կոչեց. անուն մը որ մինչև հիմայ մնացած է, և որ ազաւազուելով եղած է Թիւրքմէն:

Պատմութեան մէջ հաշակաւոր այս առաջին Թուրք ցեղը, Սելճուգեանը, Խորասանի մէջ հաստատուեցան, իրենց առաջնորդին Սելճուգի իշխանութեան տակ, որ մէ ծագում առաւ իրենց անունը: Այդ Պարսկական գաւառին մէջ անկախ իշխանութիւն մը հաստատուեցաւ, որոյ մայրաքաղաքն էր Նիշապուր, տեղ մը որ ցարդ յայտնի է, բայց ըստ ամենայնի սելեուկէ, Շուս ընդարձակեցին իրենց սահմանները երեք զօրեղ իշխաններ, Տուգրիւ-Պէյ, Ալփ-Սրալան և Մէլիք-Շահ. սոքա իրենց զօրքի տակ հիւսիսային չարքաշ ցեղերէն նոր խումբեր հաւաքեցին և Ասիական պայսալացութեան մէջ յաճորդական զօրաւոր իշխաններու օրինակ մը կազմեցին: Սոցա իշխանութեան ժամանակ Սիգդիսայոց Նարմանեան դարէն էր: Առաջին իշխանը գիւրու թեւամը գրաւեց ամբողջովին Պարսկաստան, Հայաստան, Ասորեստան և Փոքր Ասիոյ մեծ մասն, այն երկիրն որ Աքսոսէն մինչև Եփեսոսըն էր ալ անդին կը տարածի. պսիթիւն արևմուտքէն Միջերկրականի ալիւնքը, արևելքէն Չինաց քահանաները: Այս իշխաններէն երկրորդը, Ալփ-Արսլան, որ 1003ին բազմեցաւ ի գահ, ճակատամարտի մը մէջ յունաց Ռոմանոս կոչուրը բռնեց. բայց չուտով տարօրինակ յիշատակութեան արժանի օրինակի տուաւ՝ մարդկային մեծութեան անհաստատութեան ներկատմամբ: Իւր զօրութեան բարձր աստիճանին հզակեանայեալ յաջողակ ընթացքի վարձան տուաւ Թնամուոյ մը գաղտնիք. այլ ինքն բոլորովին վառա՛ իւր քաղաքեան, արհամարհեց վտանգը: Թէ և մահացու էր վերքը, այլ բուական երկար ապրեցաւ՝ ողբալու իր անձին բարձրութիւնը. հրամայեց որ հետեւեալ ազգու բանն արձանագրուի

իւր չիրմին վրայ որ ի Մէրվ. « Ով գութ, որ Արփ-Արսլանի երկնաշափ փառքը տեսած էք, գիտե՛ք ի Մէրվ, և զայն հող թաղուած պիտի գտնէք »: արձանագրութիւնը չուտով եղծուեցաւ, գերեզմանը կորսուեցաւ, և քաղաքն երբեմն նշանաւոր եղող արեւելից՝ ընդհանուր կործանման մէջ կը մնայ, ընդհանուր պատմութեան ալ կը մնայ երկրաւոր զօրութեան սնտոթութեան իբր պայծառ և մնայուն յիշատակութիւն մը, աւելի զօրեղ կերպիւն ներկայացընել ունայնասիրին, թէ տկար մահկանացուն երու նման ենթակայ է մահուան հարուածին և մարդկային սեռի վերջին արգար Դատաւորի վճռոյն:

Ինքնակալութիւնն իւր ամենամեծ յաջողութեան հասաւ երրորդ իշխանին Մէլիք-Շահի ատեն: Երկրագործութիւնն յառաջացաւ, ջրանցքներ, մզկիթներ, ուսումնարաններ և պանդոխներ շինուեցան. ուսումնականք կը յարգուէին, և արեւելեան աստղաբաշխից ժողով մը ժամանակին հաշիւը ստուգող, որ շատ մօտ էր յետագայ Գրիգորեան հաշիւին: Սելճուգեան իշխանք այն զարու Միջախմաններն կրճաւական մոլեռանգութեամբ գերադանցեցին. և այս պատճառաւ ալ արևմտեան ազգաց համբաւաւոր խաչակիրները զրգռեցին: Երուսաղէմն ժամանակ մը Եգիպտական խալիֆաներուն ձեռքէն առնուած լինելուն վրայ, Սելճուգեանք այնպիսի հարստահարութեամբ եկանք բնիկ և ուխտաւոր Քրիստոնէից վրայ, որ Էրոպա զինուեցաւ այդ հարստահարութիւնը վանելու:

Երբ վերջին իշխանն մեռաւ, իւր ընդարձակ երկրի միութիւնն քակեցաւ. զի շատ պաշտօնականիք անձինք ի գահ բարձրանալու թեկնածու եղան. այդ փառասիրութեան պատճառաւ՝ ինքնակալութիւնն այլ և այլ մասանց բաժնուեցաւ. ի սոցանք մին փոքր Սիւրիոյ այն գլխաւոր մասը կը կազմէր, որ և Հոռոմի թագաւորութիւն կը կոչուէր և այդ անունն առած էր. զի Յոյն-Հռոմէական կոյսրութեան մի գլխաւոր մասն էր և սահմանակից: Նիկիոս՝ մայրաքաղաք եղաւ, մինչև Խաչակիրաց զայն գրաւելն. այն ատեն կառավարութիւնը իկոնինոն փոխադրուեցաւ: Առաքելոց պատմութեան մէջ Պօղոսի և Բառնաբաբի յոյցնալն աշխատութեանց և անհնարին նեղութեանց տեսարանն ներկայացընող այս քաղաքին եկեղեցիները Սիլճուգեան Սուլթան մը մզկիթներու փոխեց, և քաղաքն դարձ մահաւելի կայան եղաւ մի զօրաւոր պայազատութեան, որ նշանաւոր եղաւ խաչակիրութեան բոլոր ատեն, յարածամ արևմտեան

բանակներու տրչաւանաց զիմագրելով: Խաչակրաց վերջին տառնները Մոնկուք իրենց գլուխ ունենալով Ճինկիգ-խանի յաջորդնէրըն՝ սկսան արշաւել Փոքր Ասիոյ վրայ և բովանդակ արևելից բաշտեական կերպարանը փոխեցին: Կեդրոնական Ասիոյ ամայի գաւառներէն այս նորակներն, այդ ամենաբուն յաղթականներն ամէն տեղ Սելճուգեան թրքաց զօրութիւնը կոտորեցին, և իրենց Օսմանեան յաջորդաց Փոքր Ասիոյ մէջ բարձրանալուն ճամբան հարթեցին: Վերջին գէպքին Իկոնիոնի Սուլթաններէն մին անուղղակի կերպով օգնեց:

Երեքտասանիւրորդ դարուն մէջ տեղերն՝ թրքաց ցեղ մը, (այլ ոչ Սելճուգի զարմէն), Մոնկու ասպատակներէ իջուելով՝ իրենց խորասանի մէջ ունեցած բնակավայրերը թողլով սկսան թափառել Հայաստանի մէջ, անդորր արօտ գտնելու համար: Եօթը տարի թափառելէն յետոյ, դառնալու յարմար պատահութիւն սեպելով՝ սկսան չուել, իբր Եփրատի հունը կ'անցնէին, իրենց առաջնորդը ձիով մէջ տեղ ինկաւ և վերջին հանգստարանը գետին ջուրերն եղան: Եփրատի ափանց վրայ մինչև ցարդ « Թուրքին գերեզմանը » տնուամբ տեղ մը կայ: Անոր չորս որդիքն ցեղը չորս մասի բաժնեցին: Որթօղրու մի մասին պատերազմասէր գլուխն՝ խորհեցաւ արևմուտք դառնալ և Փոքր Ասիոյ մէջ բնակութիւն հաստատել: Մինչդեռ իւր ճամբան կը շարունակէր, նշմարեց երկու բանակներ պատերազմական դրից մէջ չուգելով այս ճակատամարտին չէղզը հանդիսատես մը լինել, տկար սեպուած կողմին հետ միացու, և իր դիպուածական օգնութիւնն յաղթութիւնը վճռեց: Եղթուողն ասպատակ Մոնկուլաց թափառական խումբ մ'էր: Եղթուողն էր Սլայէտտին, Իկոնիոնի Սելճուգեան Սուլթանն: Որթօղրու երախտագէտ յաղթականէն՝ Սլայէտտինէն, իրեն և իր ժողովրդեան բնակու-

թեան համար՝ անոր իշխանութեան տակ եղած գաւառ մը պարգև առաւ: այդ գաւառը կը բաղկանար՝ Սանկարիտ գետին հովտին մէջ Դուզութի բոլորափրը « Արօտի Երկիր » կոչուած բարերիք դաշտերէն, և Բիթանիք, ինչպէս նաև Փաւզկոյ սահմանակից Սևա լեռներէն: առաջինը ձմեռուան բնակութեան համար, իսկ վերջինը ամառան: Այս միջոցին պայազատութեան մը և ինքնակալութեան մը հիմնադիրն եղող Որթօղրուի Օթման կամ Օսման որդին ծնաւ, որմէ այժմեան Թուրքերու Օթման կամ Օսմանցի տնունն ծագումն առաւ: Թուրքերն կը սիրեն Օսմանցի անուամբ կոչուիլ:

Որթօղրու իր գերագոյն տիրոջ՝ Սլայէտտինի մայրաքաղաքն այցելեց, և իր Օսման որդին յանձնեց ընդի համբաւաւոր բարեպաշտ միւսլիմանի մը աղօթից, և մուլա Հիւնքեար օրհնեց զպատանին: այս բարեպաշտ անձն Թուրք ինքնակալութեան մէջ ամենաակեղի Մեկիկի Տէրփիշերու վանական եղբայրութիւնը հիմնեց: Իկոնիոնի մէջ է իւր գերեզմանը, ինչպէս նաև Թրքաց ամենահաշակ վանքը: Իկոնիոնի արդի քաղաքը (Ղոնիա) չըջապատեալ է գետ իր հին պարսպով, որ Սելճուգեան Սուլթանաց գործն է, բայց կիսաւեր: Բոքը բլրոյ մը չըջապատին մէջտեղ վերնաշարի մը կամարած և հիմունքը, այդ կայսերաց պալատի դրից վրայ գաղափար մը կ'ընծայեն: Իկոնիոնի պատմութիւնն մեր աչաց կը պարզէ շատ միմեանց հակապատկեր դէպքեր, բազմաւատուածութեան չեղ տեսարաններ՝ նախկին քրիստոնէութեան բարեպաշտութեան հետ, սպաքայ դարու մէջ անոր եղծումը, կրօնի նոր դրութեան մը հաստատութիւնը: Սելճուգեան իշխանաց փառքը և յաջակիք բանակաց ասպետութիւնը այս ամենայն տեսնուեցան իւր ընդարձակ դաշտին վրայ:

Թարգմանեց յանգղիներեն
ՄԻՀԷԼՈՒՆ - ՏՈՒԳԻ Ի ՍԵՐԱՍՏՅՈՒՆ